

The Gleaner

Vol 4 (1966)

Άγνωστη βενετική έκδοση της «Θυσίας του Αβραάμ»

Γ. Γ. Αλισανδράτος

doi: [10.12681/er.9652](https://doi.org/10.12681/er.9652)

Copyright © 2016, Γ. Γ. Αλισανδράτος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Αλισανδράτος Γ. Γ. (2016). Άγνωστη βενετική έκδοση της «Θυσίας του Αβραάμ». *The Gleaner*, 4, 161-170.
<https://doi.org/10.12681/er.9652>

ΑΓΝΩΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ «ΘΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ,,

1. *Ἡ ἔκδοσις.* Τὸ καλεσκέρι τοῦ 1963 ἐρῆκα στὴν Κεφαλονιά μιὰ βενετική ἐκδοσις τῆς «Θύσιας τοῦ Ἀβραάμ»¹ ποὺ παρουσιάζει διπλὸ ἐνδιαφέρον: α) εἶναι ἄγνωστη στὴ βιβλιογραφία — ἢ τουλάχιστο ἀγνοημένη, καὶ β) εἶναι ἡ πρώτη ποὺ ἀλλάζει τίτλο ἢ μᾶλλον παρά- τίτλο: ἀπὸ «ἱστορία ψυχωφελεστάτη... εἰς χάριν τῶν εὐσεβῶν καὶ φι- λαρέτων» ἐγίνε «δρᾶμα ἱερὸν» κτλ.² Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ ἔχει καὶ λαθεμέ- νη τὴ χρονολογία ποὺ τυπώθηκε (1386 ἀντὶ 1836). Ὁ τίτλος τοῦ βιβλί- ου ἔχει ὡς ἐξῆς: *Ἡ ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ ΔΡΑΜΑ ΙΕΡΟΝ* | *Συλλεχθὲν ἐκ τῆς Παλαιᾶς ἀγίας Γραφῆς, καὶ συντεθὲν* | *διὰ στίχων ἀπλῶν* | *Μετατυπωθὲν δὲ καὶ ἤδη μὲ τὴν ἀνήκουσαν ἐπιμέλειαν.* | [Τυ- πογραφικὸ σῆμα φρίνικας] | *EN BENETIA* | *Ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Τυ- πογραφίας* | *Φραγκίσκου Ἀνδρεώλα* | 1386. Σχ. 8ο μικρὸ (11,4 × 17,1), σελίδες 48, χωρὶς ἐξώφυλλο. Τεῦχος χαρτόδετο· χαρτόνι καφέ σκοῦρο μὲ «νερά» ἀπ' ἔξω καὶ λευκὸ ἀπὸ μέσα. Στὴ δεύτερη σελίδα τῆς προ- μετωπίδας ἀναγράφονται τὰ «Πρόσωπα τοῦ δράματος», μὲ κεφαλαῖα γράμματα καὶ χωρὶς τόνους. Ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο (σ. 3-48), μὲ τίτλο «Ἡ ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ» καὶ χωρὶς ἀρίθμηση τῶν στίχων³. Στὴ δεύτερη σελίδα τοῦ σταχώμιτος εἶναι γραμμμένα μὲ μελάνι τὰ ἐξῆς: «Ἀδρα | Γαιοργιος Ταράζης | Ποται Παναγη Ἐγραψα».

Τὴν ἐκδοσις αὐτὴ δὲν τὴν ἀναφέρει οὔτε ἡ *Ἑλληνικὴ Βιβλιογρα- φία 1800 - 1863* τῶν Γκίνη - Μέξα οὔτε οἱ *Προσθήκες* ποὺ ἐγίναν σ' αὐ- τὴν ὡς τὴν ἀπὸ τοὺς κ.κ. Κ. Θ. Δημαρά⁴, Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκο⁵, Β. Σαμπανόπουλο⁶, τὴ δεσπ. Χριστίνα Παχώνη⁷, τὴν κυρία Εὐρω Layton -

1. Τὸ ἀντίτυπο μοῦ τὸ ἔδωκε ὁ κ. Κω- σταντίνος Π. Κροῦσος, σὸ Ἀργοστόλι. Θεωρῶ ὑποχρέωσή μου νὰ ἐκφράσω καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὴς θερμότετες εὐχα- ριστίες μου στὸν κ. Κ. Κροῦσο γιὰ τὴ φιλικὴ προσφορά του.

2. Γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου βλ. παρακάτω.

3. Καμιὰ βενετικὴ ἐκδοσις τῆς «Θυ-

σίας» δὲν ἔχει ἀρίθμηση τῶν στίχων.

4. Βλ. περ. «Ὁ Ἐρανοστής» τόμ. 1 (1963), σ. 51-55.

5. Βλ. αὐτόθι, τόμ. 1 (1963), σ. 243-265.

6. Βλ. αὐτόθι, τόμ. 2 (1964), σ. 127-134.

7. Βλ. αὐτόθι, τόμ. 2 (1964), σ. 247-253.

Ζένιου¹, τὸν κ. Ἐμμ. Ι. Μοσχονά² καὶ τοὺς κ.κ. Α. Κατζηδῆμο καὶ Γ. Σίμο³. Ἐπίσης δὲν ὑπάρχει ἀντίτυπὸ τῆς σὲ καμιά δημόσια βιβλιοθήκη τῶν Ἀθηνῶν (Ἐθνική, Βουλῆς, Μπενάκειο, Γεννάδειο, Ἀκαδημία, Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου, Δημοτική, Μουσείου Μπενάκη) ἀπὸ τυχὸν νεώτερη εἰσαγωγή. Καὶ καθὼς μοῦ ἔγραψε στίς 28 Μαΐου 1966 ὁ κ. Νίκος Γ. Μοσχονᾶς, ἐρευνητῆς τότε στὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο Βενετίας, δὲν ὑπάρχει οὔτε στὴ Μαρκιανῆ Βιβλιοθήκη οὔτε στὸ ἐκεῖ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο⁴.

2. **Χρονολόγησις.** Ἡ ἀναγραφὴ τοῦ τυπογραφείου—ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας Φραγκίσκου Ἀνδρεώλα—μᾶς βοήθει νὰ διορθώσουμε τὸ τυπογραφικὸ λάθος τοῦ «1386» καὶ νὰ χρονολογήσουμε σωστὰ τὴν ἔκδοσι. Ὁ Φραγκίσκος Ἀνδρεώλας ἦταν Ἰταλὸς τυπογράφος καὶ ὄχι Ἑλληνας, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ νομίση κανεὶς ἀπὸ τὸ ἐπώνυμο⁵. Τὸ τυπογραφεῖο Andreola τῆς Βενετίας ἐλειτούργησε πολλὰς δεκαετίες ἀπὸ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 18 αἰῶνα καὶ ὕστερα. Δυστυχῶς δὲν μπόρεσα νὰ καθορίσω ἀκριβῶς τὰ χρόνια τῆς λειτουργίας του. Σὲ μιὰ πρόχειρη ἔρευνα ὅμως πού ἔκαμα στὴν *Bibliografia Veneziana* τοῦ Cicogna (1847) καὶ στὴ συνέχειά της τοῦ Soranzo (1885)⁶, ἰταλικὲς ἐκδόσεις «Andreola» συνάντησα ἀπὸ τὸ 1792⁷ ὡς τὸ 1862⁸, καὶ δὲν ἀποκλείεται τὰ χρονικὰ ὄρια νὰ ἐκτείνωνται καὶ πέρ' ἀπὸ τὶς χρονολογίες αὐτές.

Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἰωάννης Βελοῦδης στὸ βιβλίο του Ἑλ-

1. Βλ. αὐτόθι, τόμ. 3 (1965), σ. 110-124.

2. Βλ. αὐτόθι, τόμ. 3 (1965), σ. 199-214.

3. Βλ. αὐτόθι, τόμ. 3 (1965), σ. 249-270.

4. Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τῆ θέσῃ αὐτῆ τὸν κ. Ν. Γ. Μοσχονά γιὰ τὴν ἔρευνα πού ἔκαμα γιὰ λογαριασμό μου καὶ γιὰ τὶς πληροφορίες πού εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ δώσει.

5. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Ἀντώνιο Βόρτολη (Bortoli). Βλ. Pompeo Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata dalle origini alla caduta della Repubblica*. VII edizione, Parte terza, *Il Decadimento*, Bergamo 1929, Istituto Italiano d'Arti Grafiche, editore, σ. 45, σημ. 2. Σημει-

ώνω ὅτι καὶ τὰ δυὸ ἐπώνυμα ὑπάρχουν καὶ στὰ ἑλληνικὰ (Ἀνδρεώλας ἢ Ἀνδριόλας καὶ Μπορτολής).

6. Ἡ ἔρευνα ἔγινε μὲ ὑπόδειξη τοῦ φίλου κ. Μ. Ι. Μανούσακα, ὁ ὅποιος ἔδειξε ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ὅλο θέμα. Τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τῆ θέσῃ αὐτῆ θερμότατα.

7. Βλ. Emmanuele Antonio Cicogna, *Saggio di Bibliografia Veneziana* κτλ., Venezia, dalla Tipografia di G. B. Merlo, 1847, σ. 416, ἀριθ. 3024.

8. Βλ. Girolamo Soranzo, *Bibliografia Veneziana compilata... in aggiunta e continuazione del «Saggio» di Emmanuele Antonio Cicogna*. Venezia, Prem. Stabil. Tip. di Pietro Nartovich, editore, 1885, σ. 6, ἀριθ. 50.

λήγων Ὁρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία (ἐκδόσεις δευτέρα, Βενετία 1893, σ. 135), ὁ Φραγκίσκος Ἀνδρέολας ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς διαδοχικούς ἰδιοκτῆτες στοὺς ὁποίους περιῆλθε τὸ ἐλληνικὸ τυπογραφεῖο τῶν Θεοδοσίου μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Πάνου Θεοδοσίου (1821;). Πότε ἔμως ὁ Φραγκίσκος Ανδρέολα ἐξαγόρασε τὸ ἐλληνικὸ αὐτὸ τυπογραφεῖο τῆς Βενετίας καὶ ἄρχισε τὶς ἐλληνικὲς ἐκδόσεις, καθὼς καὶ πόσα χρόνια τύπωνε ἐλληνικὰ βιβλία, αὐτὸ οὔτε ὁ Βελούδης μᾶς τὸ διευκρινίζει οὔτε τὸ ξέρουμε ἀπὸ ἄλλου. Πάντως ἡ ἐξαγορὰ θὰ πρέπει νὰ ἔγινε λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1833, γιατί τὸ ἔτος αὐτὸ ἐκδόθηκε ὁ πρῶτος (ἴσως καὶ ὁ μόνος) ἐλληνικὸς «Κατάλογος» τοῦ τυπογραφείου, ποὺ εἶχε τὸν ἀκόλουθο τίτλο: *Κατάλογος Βιβλίων Ἑλληνικῶν διαφόρων, Ἐκκλησιαστικῶν, Ἱστορικῶν (sic), καὶ Σχολαστικῶν¹ τῶν εὐρισκομένων καὶ πολουμένων (sic), Ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλληνικῇ Τυπογραφίᾳ τῇ πρὸ ὀλίγου συστηθείσῃ, Παρὰ Φραγκίσκου Ἀνδρέολα. Ἐν Βενετία Ἅγιος Λαυρέντιος ὁδὸς πλατεία (sic) Νο 4183. 1833. Σχ. 16ο, σελ. 16².*

Γιὰ τὸν ἀκριβέστερο καθορισμὸ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ πολὺ μᾶς βοήθει ἡ *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863* τῶν Δ. Γκίνη καὶ Β. Μέξα. Ἑλληνικὲς δηλ. ἐκδόσεις «ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας Φραγκίσκου Ἀνδρέολα» συναντοῦμε στὴ *Βιβλιογραφία Γκίνη-Μέξα* μόνο στὴ δεκαετία 1830-1839³. Πρὶν ἀπὸ τὸ 1830 καὶ μετὰ τὸ 1839 δὲ

1. *Σχολαστικῶν*=σχολικῶν ἢ διδακτικῶν (βλ. Ε. Ν. Φραγκίσκου), *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863, Προσθήκες*, περ. «Ὁ Ἑρμιστῆς» τόμ. 1 (1963), σ. 248, ἀριθ. Α48: *Ἡμερολόγιον τῶν Ἑορτῶν καὶ Ἀργιῶν τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου κατὰ τὸ 1838-39 Σχολαστικὸν ἔτος*. Βλ. ἐπίσης Γκίνη-Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1957, ἀριθ. 9315: *Πίναξ τῶν Σχολῶν τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας κατὰ τὸ σχολαστικὸν ἔτος 1862-63* κτλ. Πβ. αὐτόθι ἀριθ. 10888).

2. Βλ. Γκίνη-Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1939, ἀριθ. 2283. Κατὰ τοὺς Γκίνη-Μέξα ὁ «Κατάλογος» αὐτὸς τοῦ Φραγκίσκου Ἀνδρέολα ἐρισκόταν στὴ ἐδλιοθήκη Δημητρίου Γρ. Καμπούρογλου. Σήμερα ἡ ἐδλιοθήκη τοῦ Καμπούρογλου ἐρίσκειται στὴ Δημοτικὴ Βι-

βλιοθήκη Ἀθηνῶν, ἀλλὰ ὁ «Κατάλογος» τοῦ Ἀνδρέολα δὲν ὑπάρχει (Αἰγούστος 1966). Ἐπίσης, καθὼς μὲ πληροφόρησε πάλι ὁ κ. Ν. Γ. Μοσχονᾶς ἀπὸ τῆ Βενετία, κανένας κατάλογος ἐλληνικῶν ἐκδόσεων Φραγκίσκου Ἀνδρέολα δὲν ὑπάρχει στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη.

3. Αὐτὲς εἶναι οἱ ἐξῆς: α) 1830: ἀριθμοὶ 1911, 1913, 1915, 1933, 1938, 1995, 2000, 6766, β) 1831: 2034, 6774, γ) 1832: 2151, δ) 1833: 2272, 2278, 2279, 2283, ε) 1834: 2354, 2391, 6792, ς) 1835: 2449, 2486, 2502, 2553, ζ) 1836: 2591, 2650, 2658, 2659, 6801, 6803, 10300, η) 1837: 2752, 2784, 2868, 2870, 6811, θ) 1838: 2921, 2924, 2948, 2972, 2991, 3060, ι) 1839: 3104, 3130.

Ἐπίσης στὶς *Προσθήκες* ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸν «Ἑρμιστῆ» (βλ. παρα-

συναντούμε καμιά. 'Επομένως ή έκδοσή μας πρέπει νά ἔγινε μέσα στή δεκαετία αὐτή. Τό πιθανότερο μάλιστα εἶναι ὅτι ἔγινε τό 1836 καί ὅτι τό λάθος «1836» ὀφείλεται σέ ἀναριθμητισμό πού δέν ἐδιορθώθηκε. Ἄλλά υπάρχουν καί ἄλλες πιθανότητες: τό λάθος δηλ. μπορεῖ νά ἔμεινε σέ ὀλόκληρη τήν έκδοση, ἐνδέχεται ὅμως καί νά ἔμεινε μόνο σέ μερικά ἀντίτυπα, ἐνῶ σέ ἄλλα μπορεῖ νά διορθώθηκε πάνω στό πιεστήριο (ἦ καί κατόπιν, μέ τό χέρι).

Ἡ ἐκδοχή «νά διορθώθηκε» τό λάθος σέ μερικά ἀντίτυπα (πολλά ἦ λίγα δέν ἔχει σημασία) δημιουργεῖ νέες περιπλοκές. Ὁ Émile Legrand στήν έκδοσή του τῆς «Θυσίας», *Bibliothèque grecque vulgaire*, τόμ. I, Paris 1880, σ. XXV - XXVII καί 226 - 268, ἀναφέρει τίς ἐξῆς βενετικές ἐκδόσεις τοῦ ἔργου—δυστυχῶς μόνο χρονολογικά, χωρίς καί νά τίς περιγράφη: 1535, 1668, 1694, 1709, 1754, 1777, 1798, 1817, 1836, 1856 (σ. XXV) καί 1555 (σ. 268). Ὅπως εἶναι ἤδη γνωστό ἀπό τήν ἔρευνα, οἱ ἀναφερόμενες ὡς ἐκδόσεις τῶν ἐτῶν 1535, 1555, 1668, 1694 καί 1709 εἶναι ἀνύπαρκτες¹. Ἀλλά ἐδῶ δέ θά μᾶς ἀπασχολήσῃ αὐτό τό θέμα· ἄλλο μᾶς ἐνδιαφέρει.

Στή (δῆθεν) έκδοση τοῦ 1668 ἀποδίδει τόν ἐξῆς τίτλο ὁ Legrand (σ. XXV): *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, ἱστορία ψυχωφελειστάτη, εὐγαλμένη ἀπό τήν ἁγίαν γραφήν, συνθεμένη μὲν παλαιόθεν διὰ στίχων ἀπλῶν, τώρα δὲ πάλιν πρὸς χάριν τῶν εὐσεβῶν μὲ πολλήν ἐπιμέλειαν διωρθωμένη καί μετατυπωμένη. Ἐνετίησιν, παρὰ Νικολάῳ τῷ Γλυκεῖ. ἀχξή', καί προσθέτει ὅτι ὁ τίτλος αὐτός «a été reproduit à peu près sans changement par les éditions ultérieures». Ἔτσι ὅμως περιπλέκεται τό ζήτημα ὡς πρὸς τήν έκδοση 1836 πού ἀναφέρει κατό-*

πάνω, σ. 161, σημ. 4-7, σ. 162, σημ. 1-3) συναντούμε ἄλλες πέντε ἐλληνικές ἐκδόσεις Φραγκίσκου Ἀνδρεόλα, κι αὐτές μέσα στή δεκαετία 1830-1839: α) 1830: ἀριθ. Α446 (*Προσθήκες* Α. Χατζηδήμου - Γ. Σίμου, τόμ. 3, 1965, σ. 261), β) 1834: ἀρ. Α334 (*Προσθήκες* Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ, τόμ. 3, 1965, σ. 205), γ) 1836: ἀριθ. Α335 (*Προσθήκες* Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ, αὐτόθι, σ. 205) καί Α461 (*Προσθήκες* Α. Χατζηδήμου καί Γ. Σίμου, ὁ. π., σ. 264), δ) 1837: ἀριθ. Α6 (*Προσθήκες* Κ. Θ. Δημαρᾶ, τόμ. 1, 1963, σ. 53).

Στήν ὀρθογραφία τοῦ ὀνόματος Ἀν-

δρεόλας ὑπάρχει ἀστάθεια στίς ἐλληνικές ἐκδόσεις τοῦ τυπογραφείου του: ἄλλοτε τυπώνεται μέ ο καί ἄλλοτε μέ ω.

1. Βλ. Γ. Μέγα, *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Κριτική ἐκδοσις ἀναθεωρηθεῖσα*, [Ἀθήναι 1954], σ. 13-17, Λίνου Πολίτη, βιβλιοκρισία γιά τήν έκδοση αὐτή τοῦ κ. Μέγα, περ. «Ἑλληνικά» Θεσσαλονίκης, τόμ. 14 (1955-1956), σ. 528-529, καί Τοῦ ἴδιου, «Ὁ «Ἐρωτόκριτος» καί ἡ «Θυσία» τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου», «Ἀφιέρωμα στή μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη», Θεσσαλονίκη 1960, σ. 357, σημ. 2.

πιν ὁ ἴδιος. Ἐννοεῖ ἄραγε τὴν ἐκδοση Ἀνδρεόλα; Καὶ εἶδε μήπως ἀντίτυπο μὲ διορθωμένο τὸ 1386 σὲ 1836; Ἡ ἀδιαφόρησε γιὰ τὸ λάθος καὶ τὸ διορθώσε «σιωπηρῶς»; Ἡ μήπως ἔχει ὑπόψη τοῦ ἄλλῃ τυχὸν ἐκδοση τοῦ 1836; καὶ ποιά; Δυστυχῶς δὲν ἀναφέρει τίποτε σχετικῶς.

Ἄν ἀγνοήσουμε τὶς ἐκδόσεις τοῦ 1535, 1555, 1668, 1694 καὶ 1709, γιὰ τὶς ὁποῖες εἶπαμε πῶς εἶναι ἀνύπαρκτες, οἱ ἐκδόσεις τῶν ἐτῶν 1777 καὶ 1817 πράγματι ἔχουν τίτλο παρόμοιο μ' ἐκεῖνον ποῦ τοὺς ἀποδίδει ὁ Legrand (ἡ πρώτη ἐπαναλαμβάνει ἀκριβῶς τὸν τίτλο τῆς ἐκδοσης Βόρτολη 1713—βλ. παρακάτω— καὶ ἡ δευτέρα τὸν τίτλο τῆς δῆθεν ἐκδοσης τοῦ 1668), ἀλλὰ ἡ ἐκδοση Ἀνδρεόλα 1386 > 1836 καὶ ἡ ἐκδοση (Ἀγίου Γεωργίου) 1856¹ ἔχουν ἄλλο τίτλο: «δράμα ἱερὸν» κτλ.²

Ἦστερ' ἀπὸ ἄλλ' αὐτὰ χωρὶς καμιὰ ἀμφιβολία καταλήγω στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Legrand δὲν εἶδε τὴν ἐκδοση Ἀνδρεόλα, οὔτε μὲ τὴ λαθεμένη χρονολογία 1386 οὔτε μὲ τυχὸν διορθωμένη σὲ 1836. Γιατὶ ἂν τὴν εἶχε δεῖ, ὁ πολὺ ἀλλαγμένος τίτλος τῆς («δράμα ἱερὸν» κτλ.) θὰ τὸν ἐμπόδιζε νὰ γράψῃ ὅτι ὁ τίτλος τῆς (δῆθεν) ἐκδοσης τοῦ 1668 («ἱστορία ψυχωφελεστάτη... πρὸς χάριν τῶν εὐσεβῶν») «a été reproduit à peu près sans changement par les éditions ultérieures». (Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἄλλωστε πιστεύω πῶς δὲν εἶδε καὶ τὴν ἐκδοση τοῦ 1856.)

Ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Μέγας καὶ στὶς δυὸ ἐκδόσεις τοῦ τῆς «Θυσίας» (1943 καὶ 1954) στὸ κεφάλαιο γιὰ τὶς βενετικὲς ἐκδόσεις τοῦ ἔργου γράφει πολὺ χρήσιμα πράγματα, ἀλλὰ στὸ σημεῖο εἰδικῶς αὐτὸ δὲν προωθεῖ τὸ θέμα: περιορίζεται δηλ., ὅπως καὶ ὁ Legrand, σὲ χρονολογικὴ ἀπαρίθμηση τῶν ἐκδόσεων ποῦ ἔγιναν μετὰ τὴν ἐκδοση Βόρτολη τοῦ 1713, χωρὶς νὰ κάνῃ καμιὰ περιγραφή, πράγμα ποῦ θὰ ἦταν ἀπὸ κάθε ἀποψη χρήσιμο καὶ γιὰ τὸ γενικότερο πρόβλημα τοῦ κειμένου τῆς «Θυσίας»³ καὶ γιὰ τὸ εἰδικότερο θέμα ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ. Στὴν

1. Καθὼς καὶ ὅλες οἱ ἐκδόσεις—βενετικὲς καὶ ἑλλαδικὲς—ποῦ ἔγιναν μετὰ τὴν ἐκδοση Ἀνδρεόλα.

2. Ἐκδόσεις τῶν ἐτῶν 1754 καὶ 1798 δὲν εἶδα ὡς τῶρα· οὔτε ὁμως περιγράφονται ἀπὸ τοὺς βιβλιογράφους—ἀπλῶς ἀναφέρονται. Ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Legrand, ἐνῶ στὴν *Bibliothèque grecque vulgaire*, ὁ. π., ἀναφέρει ἐκδοση τοῦ 1754, στὴν *Bibliographie Hel-*

lénique [du] 18ème siècle, ἐκδοση Petit-Pernot, δὲν τὴν ἀναγράφει.

3. Κάτι παρόμοιο παρατήρησε ἤδη ὁ κ. Λίνος Πολίτης στὴ βιβλιοκρισία του γιὰ τὴ 6' ἐκδοση τῆς «Θυσίας» ἀπὸ τὸν κ. Μέγα, περ. «Ἑλληνικά», ὁ. π., σ. 529. Μάλιστα ὁ κ. Πολίτης προχώρησε περισσότερο: «Δυστυχῶς», γράφει, «σχετικὰ μὲ τὶς ἐκδόσεις εἶναι πολὺ σύντομος [ὁ κ. Μέγας]· θὰ ἤθελε κανεῖς

ἀπαρίθμηση πού κάνει ἀναφέρει καὶ ἔκδοση τοῦ 1836, χωρὶς καμιά διευκρίνιση (α' ἔκδοση, 1943, σ. 15, β' ἔκδοση, 1954, σ. 19). Καὶ φυσικὰ γεννιοῦνται τὰ ἴδια ἐρωτήματα ἕπως καὶ γιὰ τὸν Legrand: ἐννοεῖ τὴν ἔκδοση Ἀνδρέολα, ἴσως διορθωμένη, ἢ ἄλλη τυχὸν ἔκδοση τοῦ 1836; καὶ ποιὰ;

Ἵποθέτω ὅτι ὁ κ. Μέγας πήρε τὴν πληροφορία του ἀπὸ τὸν Legrand· γιατί ἂν εἶχε δεῖ τὴν ἔκδοση Ἀνδρέολα «1836», προσεκτικὸς καὶ ἐξονυχιστικὸς καθὼς εἶναι, θὰ τὸν ἀπασχολοῦσαν τὰ ἴδια προβλήματα πού ἀπασχολοῦν κι ἐμᾶς ἐδῶ (τὸ λάθος δηλ. καὶ ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου). Ἀκόμα καὶ ἂν εἶδε τὴν ἔκδοση αὐτή, ἀλλὰ μὲ διορθωμένο τὸ 1836 σὲ 1836, πάλι θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν ἀπασχολήσῃ τὸ ζήτημα τῆς ἀλλαγῆς τοῦ τίτλου, ἐνῶ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ στὴν πρώτη του ἔκδοση (1943, σ. 163 - 164) δὲν κάνει καθόλου λόγο, καὶ στὴ δευτέρῃ (1954, σ. 215 - 216) ἀναφέρεται στὴν ἔκδοση «Φοίνικος» τοῦ 1848—καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω.

Ἀπὸ ὅσα λοιπὸν ἐξέθεσα παραπάνω συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἔκδοση Ἀνδρέολα 1836 > 1836 εἶναι ἄγνωστη στὴ βιβλιογραφία—ἢ τουλάχιστο ἀγνοημένη.

3. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πράγμα, ἂν δεχθοῦμε ὡς ὀρθὴ τὴ διορθωση τῆς χρονολογίας ἀπὸ 1836 σὲ 1836, καθορίζεται ἀκριβῶς πῶς τὸ ἔτος πού ἀλλάξε ὁ τίτλος τῆς «Θυσίας». Ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὸ χειρόγραφο τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, γραμμένο μὲ λατινικὰ γράμματα, ἔχει ὡς μόνον τίτλο τὶς λέξεις «Thissia tu Augam»· στὶς βενετικὲς ὅμως ἐκδόσεις ὁ τίτλος συμπληρώθηκε πολὺ. Ἡ παλαιότερη ἔκδοση γιὰ τὴν ὁποία ἔχουμε πληροφορίες ἔγινε ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Νικόλαου Σάρρου τὸ 1696 ἢ 1697, μὲ ἐπιμελητὴ τοῦ κειμένου τὸν Κρητικὸ ἱερέα Μάξιμο (κατὰ κόσμον Μάρκο) Μαρά, τότε ἡγούμενο τῆς μονῆς Ἀναφωνήτριας στὴ Ζάκυνθο καὶ ἀπὸ τὸ 1702 μητροπολίτη Ἱεραπόλεως. Πῶς ἀκριβῶς εἶχε διατυπωθῆ ὁ τίτλος τῆς «Θυσίας» στὴν ἔκδοση Σάρρου δὲν τὸ ξέρουμε, γιατί ἀπὸ τὴν ἔκδοση αὐτὴ δὲ βρέθηκε ἀκόμη κανένα ἀντίτυπο. Σώθηκε μόνον ἡ τουρκικὴ μετάφρασή της, πού ἔγινε τὸ 1783 ἀπὸ τὸν παπα-Ἀνδρέα, οἰκονόμο, ἀπὸ τὴν Καισάρεια, μὲ τὴ συμπαράσταση τοῦ Ἐλευθέρου Κοσμάογλου,

ἔστω καὶ μιὰ ἀπλή περιγραφὴ τῆς καθεμιᾶς καὶ πρὸ παντὸς τῆ σχέση τῆς μιᾶς πρὸς τὴν ἄλλη. Εἶναι ἀραγε ὅλες πιστὰ ἀντίγραφα τῆς πρώτης, ἢ μήπως π.χ. ἀπ' τὴ στιγμή πού ἀρχίζει νὰ τυ-

πῶν ὁ Γλυκὸς δὲν ἀνατυπῶναι ἀπλῶς τὶς παλαιότερες ἐκδόσεις τοῦ Σάρρου - Βόρτολι, παρὰ στηρίζεται σὲ καινούργιο χφ.;

δασκάλου ἀπὸ τὴν Ἀγκυρα, καὶ ἐκδόθηκε (μαζὶ μὲ ἄλλα θρησκευτικὰ κείμενα) σὲ δυὸ τουρκόφωνα βιβλία μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτήρες (τὰ λεγόμενα «καραμανλίδικα») τυπωμένα στὴν Κωνσταντινούπολη, στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Πατριαρχείου, τὸ ἕνα στὰ 1800 καὶ τὸ ἄλλο στὰ 1844¹. Ἀπὸ τὸν τίτλο ὅμως ποῦ ἔχει ἡ τουρκικὴ αὐτὴ μετάφραση δὲν μπορούμε νὰ συμπεράνουμε τίποτε γιὰ τὸν τίτλο ποῦ εἶχε ἡ ἔκδοση Ν. Σάρρου.

Στὴν ἔκδοση Βόρτολη τοῦ 1713—τὴν παλαιότερη ποῦ σώζεται—ὁ τίτλος εἶναι ὁ ἑξῆς: *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, ἱστορία ψυχωφελεστάτη, Εὐγαλμένη ἀπὸ τὴν Ἀγίαν Γραφήν, Συνθεμένη παλαιὰ διὰ Στίχων ἀπλῶν, Καὶ τῶρα πάλιν εἰς χάριν τῶν Εὐσεβῶν, Καὶ Φιλαρτέων μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν διωρθωμένη, καὶ μετατυπωμένη*². Ὁ συμπληρωμένος αὐτὸς τίτλος συνεχίζεται, ὁ ἴδιος περίπου, σὲ ἕλες τὶς βενετικῆς ἐκδόσεις τῆς «Θυσίας» ἕως τὴν ἔκδοση Γλυκῦ τοῦ 1832³.

1. Βλ. γιὰ ὅλ' αὐτὰ Γ. Μέγα, *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Κριτικὴ ἔκδοσις ἀναθεωρηθεῖσα*, [Ἀθήναι 1954], σ. 139-148, καὶ Sénérien Salaville et Eugène Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, I, 1584-1850, Collection de l'Institut Français d'Athènes, Athènes 1958, ἀριθ. 30, σ. 108-111 (ἡ α' ἔκδοση, τοῦ 1800), καὶ ἀριθ. 106, σ. 278-281 (ἡ β' ἔκδοση, τοῦ 1844).

Καθὼς μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν πρώτη ἔκδοση τῆς τουρκικῆς αὐτῆς μετάφρασης (1800), ἡ «Θυσία» στὴν ἀγνωστὴ μας ἔκδοση τοῦ Νικόλ. Σάρρου ἀφιερωνόταν ἀπὸ τὸν ἐκδότη στὸν ἡγούμενο τῆς Ἀναφωνήτριας Ζακύνθου Μάξιμο Μαρά. Ὡς ἔτος ποῦ ἔγινε ἡ ἀφιέρωση ἀναγράφεται στὴν τουρκικὴ μετάφραση ἡ λαθεμένη χρονολογία ,αχλψ'. Ὁ κ. Γ. Μέγας ὕστερ' ἀπὸ λεπτομερῆ ἔρευνα διορθώνει τὸ λάθος σὲ ,αχλζ', δηλ. 1696, (δ. π., σ. 147), ἐνῶ οἱ κ. κ. Sénérien Salaville καὶ Eugène Dalleggio τὸ διορθώνουν (δ. π., σ. 110) σὲ ,αχλζ', δηλ. 1697, ποῦ ἱστορικὰ εἶναι ἐξίσου δυνατό. Γι' αὐτὸ λέμε πῶς ἡ πρώτη ἔκδοση τῆς «Θυσίας» ἀπὸ τὸν ἱερέα Μάξιμο Μαρά

στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Νικόλ. Σάρρου ἔγινε τὸ 1696 ἢ 1697.

2. Βλ. Legrand - Petit-Pernot, *Bibliographie Hellénique [du] 18ème siècle*, τόμ. I, Paris 1918, ἀριθ. 84, σ. 107-108. Πανομοίωτοπο τῆς προμετωπίδας τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ὅλ. Γ. Μέγα, *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ*, δ. π., σ. 18.

3. Βλ. π.χ. ὅσες περιγράφονται ἀπὸ τοὺς βιβλιογράφους: Ἀντ. Βόρτολη 1715, 1760, 1766, Δημ. Θεοδοσίου 1777, Πάνου Θεοδοσίου 1795, 1809, Νικόλ. Γλυκῦ 1812, 1817, 1832. Βλ. ἐπίσης τὶς ἐκδόσεις Ν. Γλυκῦ 1796 (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, MGL 73.6) καὶ 1816 (Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη, Misc. D 3151—πληροφορία κ. Ν. Γ. Μοσχονά).

«Ἱστορία ψυχωφελεστάτη» (τουρκικά: *Ziadè t'òk t'zanà menφαατλή χειγιαεσῆ*—πληροφορία τοῦ φίλου κ. Ἰορδάνη Τ. Παμπούκη) ἔχει παράτιτλο καὶ ἡ ἑμμετρὴ τουρκικὴ μετάφραση τῆς «Θυσίας» ποῦ ἐφιλοτέχνησε (προφανῶς ὄχι ἀπὸ τὴν ἔκδοση Ἀνδρεόλα) ὁ παπασωφρόνιος ἀπὸ τὴ Σίλη τῆς Καππαδοκίας καὶ ἐκδόθηκε σὲ βιβλίο μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτήρες στὴν Πόλη τὸ 1836. (Βλ. Sénérien Salaville et Eugène Dalleggio, *Karamanlidika* κτλ., Athènes

Μετά την έκδοση όμως αυτήν άλλαξε πολύ—έγινε «δράμα ιερών» κτλ., όπως παρουσιάζεται στην έκδοση Ἀνδρέολα. Μέχρι σήμερα ξέραμε πώς ή αλλαγή έγινε με την έκδοση «Φοίνικος» τοῦ 1842¹, τώρα όμως μαθαίνουμε ἀπὸ τὸ ἀντίτυπό μας πὼς εἶχε γίνει ἕξι χρόνια πρὶν, μετὰ τὴν έκδοση Ἀνδρέολα τοῦ 1386 > 1836. Καὶ ὁ ἀλλαγμένος αὐτὸς τίτλος συνεχίζεται ὁ ἴδιος σὲ ὅλες τὶς μεταγενέστερες βενετικές ἐκδόσεις² καθὼς καὶ στὶς ἀντίστοιχες ἐλλαδικές³, πὺ εἶναι κι αὐτὲς λαϊκὲς «φυλλάδες».

Στὶς φιλολογικὲς ἐκδόσεις τοῦ Legrand (1880) καὶ τοῦ κ. Μέγα (1943 καὶ 1954) δὲν ὑπάρχει παράτιτλος, ὁ κ. Μέγας ὅμως ἀσχολεῖται μετὰ τὸ ζήτημα τοῦ τίτλου στὶς «Σημειώσεις» του⁴. Ἡ κυρία Σοφία Ἀντωνιάδου στὴν έκδοσή της τοῦ 1922 βάζει νέο παράτιτλο: «Κρητικὸν μυστήριον τοῦ 16ου αἰῶνος»⁵, πράγμα πὺ σήμερα πιά δὲ γίνεται

1958, ἀριθ. 81, σ. 236-239. Π6. καὶ ἀνακοίνωση τοῦ κ. Ἰορδάνη Τ. Παμπούκη στὴ Β' Συνάντηση Λαϊκοῦ Θεάτρου στὴ Ζάκυνθο τὸν Αὐγούστο τοῦ 1966—βλ. Β. Πλάτανου, *Στὴ Ζάκυνθο*. Ἔληξε τὸ *Συμπόσιο Λαϊκοῦ Θεάτρου*, ἐφημ. Ἀθηνῶν «Τὰ Νέα» 8 Αὐγούστου 1966, σ. 2.)

1. Βλ. Γκίνη-Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τόμ. Β', ἀρ. 6830.

Ὁ κ. Γ. Μέγας, *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ*, δ. π., σ. 215-216, παραθέτει τὸ νέο τίτλο καὶ ἀφήνει νὰ ἐννοηθῆ πὼς ἡ ἀλλαγή έγινε μετὰ τὴν έκδοση «Φοίνικος» τοῦ 1848, ἀντὶ νὰ καθορίσῃ ἀκριθέστερα ὅτι ὁ τίτλος ἀλλάζει μετὰ τὴν έκδοση «Φοίνικος» τοῦ 1842, τὴν ὁποία εἶχε ὑπόψη του (βλ. «Παροράματα», σ. 254). Ἀλλὰ καὶ στὴν παραπομπή 2 τῆς σ. 215 ὑπάρχει σύγχυση στοὺς ἀριθμοὺς (πάλι γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ τίτλου), πὺ πρέπει νὰ διορθωθῆ ὁποσοδήποτε σὲ νέα τυχὸν έκδοση.

2. Σημειώνω ὅσες ἔχω ὑπόψη μου ἀπὸ αὐτοψία ἢ περιγραφή καὶ εἶναι οἱ ἐξῆς: τοῦ «Φοίνικος» 1842 καὶ 1848, τοῦ «Ἀγίου Γεωργίου» 1850, 1855 (αὐτῆς ὁ τίτλος σταματᾷ στὴ φράση «δράμα ιερών», βλ. Γκίνη-Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τόμ. Β',

ἀριθ. 6442) καὶ 1856, τοῦ «Φοίνικος» 1860 καὶ 1864, καὶ τοῦ «Ἀγίου Γεωργίου» 1873. Ὑπάρχουν καὶ ἀκόμη νεώτερες βενετικὲς ἐκδόσεις. Συγκεντρωτικὸ πῖνακα ὄλων τῶν βενετικῶν ἐκδόσεων τῆς «Θυσίας» θὰ δώσω σὲ ἄλλη ἐργασία μου.

3. Ἀπὸ αὐτοψία ἔχω ὑπόψη μου τὶς ἐξῆς: α) Σέργ. Ραρτάνη, Ζάκυνθος 1865, β) Α. Σ. Ἀγαπητοῦ, Πάτρα 1870, γ) «Κάδμου» (Ἀνδρέας Β. Πάσχας), Πάτρα 1889, δ) Γ. Φέξη, Ἀθήνα 1890, ε) Μιχ. Ι. Σαλίθερου, Ἀθήνα χ. χ. Βέβαια ἔγιναν καὶ ἄλλες (γιὰ τὶς ὁποῖες ὑπάρχουν ἐνδείξεις στοὺς τιμοκαταλόγους τῶν βιβλιοπωλείων) καθὼς καὶ πολλὲς ἀνατυπώσεις, προπάντων ἀπὸ τοὺς δύο τελευταίους ἐκδότες. Ἐπίσης ὁ Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, τόμ. Ι, Paris 1880, σ. XXV-XXVI, ἀναφέρει έκδοση πὺ ἔγινε στὴν Ἐρμούπολη, σὺ τυπογραφεῖο Γρηγορίου Κανέλου, ἀλλὰ δὲν ἀναφέρει τὸ ἔτος πὺ ἔγινε.

4. Βλ. Γ. Μέγας, *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Κριτικὴ ἔκδοσις*, [Ἀθήναι 1943], σ. 163-164, καὶ δεύτηρη έκδοση, [Ἀθήναι 1954], σ. 215-216.

5. Βλ. Σοφίας Α. Ἀντωνιάδου, *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, Κρητικὸν μυστήριον τοῦ 16ου αἰῶνος...* Ἐκδοτικὸς οἶ-

δεκτό (οὔτε «μυστήριο» εἶναι ἢ «Θυσία» οὔτε ἔργο τοῦ 16ου αἰώνα). Τέλος ἡ *Νεοελληνικὴ Φιλολογικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, ἀνώνυμη ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας «Ἀνεξάρτητος», τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις χ.χ. [1935], ποὺ δημοσιεύει ὀλόκληρο τὸ κείμενο τῆς «Θυσίας» (σ. 9-42), ὀνομάζει τὸ ἔργο «θρησκευτικὴ τραγωδία» (σ. 9).

Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου στὶς βενετικὲς ἐκδόσεις τῆς «Θυσίας» νομίζω πῶς ἔχει κάποια ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἐκτίμηση τοῦ ἔργου. Γιὰ μακρὸ διάστημα, ἀπὸ τὸ 1713 (ἂν ἔχι ἀπὸ τὸ 1696 ἢ 1697) ὡς τὸ 1832, τὸ ποίημα δὲ χαρακτηρίζεται θεατρικὸ εἶδος, ἀλλὰ «ἱστορία ψυχοφειλεστάτη... εἰς χάριν τῶν εὐσεβῶν καὶ φιλαρέτων», δηλ. τὸνίζεται ὁ θρησκευτικὸς καὶ ἠθοπλαστικὸς τοῦ χαρακτήρα· ἀπὸ τὴν ἔκδοση Ἀνδρέολα ἕμως καὶ ὕστερα (1836 κ.έ.) τὸ ἔργο, κάπως φιλολογικότερα, χαρακτηρίζεται «δρᾶμα ἱερὸν», δηλ. ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸ τοῦ χαρακτήρα ὑπογραμμίζεται καὶ ἡ θεατρικὴ καὶ μάλιστα δραματικὴ τοῦ υπόστασις («εἶναι θρησκευτικὸ δρᾶμα»). Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ τὰ «Πρόσωπα ὁποῦ μιλοῦσι» τῆς ἔκδοσης Βόρτολη 1713 καὶ τῶν μεταγενέστερων ἕως τὴν ἔκδοση Γλυκῦ τοῦ 1832, στὴν ἔκδοση Ἀνδρέολα 1836 καὶ στὶς νεώτερες ἔγιναν «Πρόσωπα τοῦ δράματος»¹.

4. Τὸ κείμενο. Δὲν πρόκειται στὴ μικρὴ αὐτὴ μελέτη ν' ἀσχοληθῶ εἰδικότερα μὲ τὸ κείμενο ποὺ μᾶς δίνει ἡ ἔκδοση Ἀνδρέολα. Αὐτὸ ἴσως πρέπει κάποτε νὰ γίνῃ συγκριτικὰ γιὰ ὅλες τὶς βενετικὲς ἐκδόσεις τοῦ ἔργου καὶ μάλιστα κατὰ ὀμάδες: ἐκδόσεις Βόρτολη, Θεοδοσίου, Γλυκῦ, Ἀνδρέολα, Φοίνικος, Ἀγίου Γεωργίου. Ἀπὸ μιὰ πρόχειρη ὅμως παραβολὴ μὲ τὸ κριτικὸ υπόμνημα τοῦ κ. Μέγα στὴν ἔκδοση τοῦ 1954 φαίνεται πῶς ἔχει ὅλα τὰ γλωσσικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν βενετικῶν ἐκδόσεων τῆς «Θυσίας» ὅπως συγκεντρωτικὰ τὰ περιγράφει ὁ κ. Μέγας στὴ σ. 19-20, δηλ. ἀλλαγὲς στὸ λεκτικὸ καὶ τὸ τυπικὸ τοῦ κειμένου, ποὺ εἶχαν σκοπὸ νὰ μετριάσουν τὸν ἰδιωματικὸ χαρακτήρα τοῦ ἔργου—πράγμα ποὺ συστηματικὰ ἔκαναν οἱ ἐκδότες τῆς Βενετίας στὰ ἔργα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας γιὰ λόγους ἐμπορικοῦς².

Ἐπιπλέον σὲ σύγκριση μὲ τὸ Μαρκιανὸ χειρόγραφο ἡ ἔκδοσή μας συμφωνεῖ μὲ τὶς ἄλλες βενετικὲς ἐκδόσεις καὶ ὡς πρὸς τὴ σωστὴ θέση

κος Γεωργίου Ι. Βασιλείου, Ἀθήναι... 1922.

1. Ἡ κυρία Σοφία Ἀντωνιάδη, δ. π., σ. 28, γράφει «Πρόσωπα τοῦ μυστηρίου» καὶ ἡ ἔκδοση «Ἀνεξαρτήτου», δ. π., σ. 10, «Πρόσωπα τῆς τραγωδίας».

2. Βλ. Γ. Μέγα, Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Κριτικὴ ἔκδοσις ἀναθεωρηθεῖσα, [Ἀθήναι 1954], σ. 19-20 (καὶ πρώτη ἔκδοσις, 1943, σ. 15-16). Πβ. καὶ Γ. Ζώρα, Περὶ τὰς πηγὰς τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, ἐν Ἀθήναις 1945, σ. 79.

δρισμένων στίχων (οί στ. 11-12 βρίσκονται πριν από τους στ. 13-14, και οί 1097-1098 πριν από τους 1099-1100, ενώ στο χειρόγραφο συμβαίνει το αντίθετο) και ως προς τή σωστή απόδοση άλλων στίχων πρόσωπα που ταιριάζουν, ώστε να μη δημιουργηται σύγχυση στο διάλογο (οί στ. 103-104 αποδίδονται στον Ἀβραάμ, οί 583-596 και 1027-1032 στον Σόφερ, οί 597-602 στον Σίμπαν, οί 1091-1092 στην Τάμαρ, οί 1101-1102 στον Σίμπαν, ενώ στο χειρόγραφο ἔχουν ἄλλη κατανομή)¹ κτλ.

Ἐπίσης ἔχει και τή γνωστή μετακίνηση τῶν στίχων 149-154, οί οποιοί στις βενετικές ἐκδόσεις, ἀντίθετα πρὸς τὸ Μαρκιανὸ χειρόγραφο, βρίσκονται μπρὸς ἀπὸ τοὺς στίχους 139-148 χωρίς νὰ ταράσσεται τὸ νόημα².

Γ. Γ. Ἀλισανδράτος

1. Βλ. Γ. Μέγα, *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Κριτική ἐκδοσις ἀναθεωρηθεῖσα*, [Ἀθήναι 1954], σ. 30-31 και κριτικὸ ὑπόμνημα στίχων ἀντίστοιχα μέρη. Τοῦ ἴδιου, *Κείμενον καὶ γλῶσσα τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ*, περ. «Νέα Ἑστία» τόμ. 39 (1946), σ. 600.

2. Ὁ κ. Γ. Μέγας στή δεύτερη ἐκδόσή του (1954, σ. 48 και 158-159) δέχεται ὡς φυσικότερη τή σειρά τοῦ χειρογράφου. (Πβ. τοῦ ἴδιου, *Κείμενον καὶ γλῶσσα τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ*, ὁ.π., σ. 600.) Ἀντίθετα στήν πρώτη του ἐκδόση (1943, σ. 19) εἶχε τή γνώμη πὼς ἡ μετακίνηση αὐτὴ ἦταν «ἄτοπος... ἐπισκοτιζουσα και στρεβλοῦσα τὸ κείμενον» και γι' αὐτὸ εἶχε δεχθῆ τή σειρά τῶν βενετικῶν ἐκδόσεων (σ. 108-109).

Μὲ τήν εὐκαιρία ἔχω νὰ κάμω τήν

ἑξῆς παρατήρηση στήν ἐκδοση Μέγα 1954 (εἶναι κάτι πού τὸ πρόσεξα τυχαῖα, ὅταν ἔκανα τὸν ἔλεγχο τῆς σειράς τῶν παραπάνω στίχων): Ὁ κ. Μέγας στή σ. 25 και στο κριτικὸ ὑπόμνημα, σ. 158, γράφει πὼς οί στίχοι 141-142 λείπουν ἀπὸ τὸ Μαρκιανὸ χειρόγραφο—ὅπως και πράγματι συμβαίνει στή σ. 30 ὅμως, ἐκεῖ πού περιγράφει τή μετακίνηση στίχων στο χειρόγραφο, γράφει ὅτι «ὁ στ. 142 προηγείται τοῦ στ. 141», πράγμα πού εἶχε γράψει και στήν πρώτη ἐκδοση τῆς «Θυσίας», 1943, κριτικὸ ὑπόμνημα, σ. 108, και στή μελέτη του *Κείμενον καὶ γλῶσσα τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ*, ὁ.π., σ. 600. Ἐπειδὴ στίχων «Παροράματα» (σ. 254) δὲν ἀναφέρεται τίποτε σχετικὸ, σημειῶνω ἐδῶ τήν ἀντίφαση, γιὰ ν' ἀποκατασταθοῦν τὰ πράγματα.